หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๑
บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

๑. ความสำคัญของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.๒๓๒๕-๒๓๙๔)

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจัดเป็นวรรณคดีที่มีความสำคัญมากสมัยหนึ่ง ด้วยลักษณะเฉพาะซึ่งพิจารณาได้ในเบื้องต้น คือ เป็นส่วนหนึ่งของการฟื้นฟูวัฒนธรรมในการเริ่มต้นของราชอาณาจักรใหม่ภายหลังการเร่งรัดกอบกู้บ้านเมืองในสมัยธนบุรี วรรณคดีในสมัยนี้จึงเป็นการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ที่แสดงถึงจิตใจของคนไทยซึ่งยึดถือผูกพันในรากเหง้าของตนพร้อม ๆ กับที่เชื่อมั่นในความสามารถของยุคสมัยในการสถาปนาความมั่นคงรุ่งเรืองให้กลับคืนมาโดยระดมกำลังปัญญาและฝีมือสร้างสรรค์ เลือกเฟ้น กำหนดแนวทาง กลวิธีและเนื้อหาที่เล็งเห็นว่ามีคุณค่าเพื่อสื่อความแก่คนในยุคของตน

กล่าวได้ว่า คนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีอยุธยาเป็นอุดมคติ ดังโคลงบทหนึ่ง (ในหลายบท) ใน นิราศนรินทร์ ซึ่งแต่งเทียบ กำสรวลโคลงดั้น ที่จะยกมาต่อไปนี้

กำสรวล	อยุธยายศยิ่งฟ้า	ลงดิน แลฤา
	อำนาจบุญเพรงพระ	ก่อเกื้อ
	เจดีย์ลอออินทร์	ปราสาท
	ในทาบทองแล้วเนื้อ	นอกไสม
นิราศนรินทร์	อยุธยายศล่มแล้ว	ลอยสวรรค์ ลงฤา
	สิงหาสน์ปรางค์รัตน์บรร	เจิดหล้า
	บุญเพรงพระหากสรรค์	ศาสน์รุ่ง เรืองแฮ
	บังอบายเบิกฟ้า	ฝึกฟื้นใจเมือง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นิราศนรินทร์จงใจใช้คำตรงกับกำสรวล ๒ แห่ง คือ อยุธยายศ และบุญเพรงพระ ในความหมายที่ตรงกันส่วนหนึ่ง และเพิ่มเติมความหมายของตนอีกส่วนหนึ่ง ส่วนที่ตรงกันคือ อำนาจ (ยศ)ของราชธานีนั้นขึ้นอยู่กับบุญเต่าบางก่อนของพระเจ้าแผ่นดิน กำสรวล กล่าวว่า อยุธยายิ่งใหญ่เหนือเมืองในอุดมคติอย่างพึงพิศวง จนต้องลงท้ายด้วยคำร้อย แลฤา ส่วนนิราศนรินทร์นั้นไม่เพียงแต่รู้สึกพิศวงในความงามเหนือเมืองในอุดมคติของราชธานีเท่านั้น ยังรู้สึกว่าราชธานีของตนนั้นเป็นอยุธยาอันมียศซึ่งแม้ล่มแล้วยังลอยลงจากสวรรค์ให้ปรากฏแก่ตาราวนิรมิต จึงต้องถามย้ำด้วยคำร้อยเช่นเดียวกัน กำสรวลใช้ฟ้าซึ่งหมายถึงสวรรค์เป็นสัญลักษณ์แบบอุดมคติ สัญลักษณ์นี้สืบมาถึงนิราศนรินทร์พร้อมกับที่นิราศนรินทร์ได้ประกาศความผูกพันของคนรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งมีต่ออยุธยาอย่างไม่เสื่อมคลาย ความผูกพันนั้นหนุนความปราโมทย์ในยุคของตนให้ฉายเด่นด้วย ในขณะที่กำสรวลชี้ภาพวัตถุสถานอันงดงามซึ่งเป็นเครื่องหมายของอำนาจ(ปราสาท) และความเจริญทางจิตใจ(เจดีย์) ที่เรืองรองเปล่งแสงด้วยทอง นิราศนรินทร์ก็ได้แสดงภาพ "สิงหาสน์ปรางค์รัตน์บรร เจิดหล้า" และเพิ่มเติมคำอธิบายถึงบทบาทของพระเจ้าแผ่นดินในฐานะผู้นำทางวิญญาณที่ "ฝึกฟื้นใจเมือง" ขึ้นจากความพินาศสูญเสียด้วย

เป็นที่เข้าใจกันว่าวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่วนใหญ่เป็นการสร้างซ้ำจากวรรณคดีสมัยอยุธยา เช่น บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ และอิเหนา ในรัชกาลที่ ๑ และ ๒ อีกทั้งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และพระราชนิพนธ์บทละครนอกในรัชกาลที่ ๒ เป็นต้น งานเหล่านี้แม้ไม่อาจศึกษาเปรียบเทียบกับต้นฉบับของสมัยอยุธยาซึ่งสูญไปแล้วเป็นส่วนมาก หรือมักไม่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์ ก็ได้แสดงถึงการสืบต่อจากขนบมุขปาฐะและลายลักษณ์ด้วยความทรงจำและความประทับใจของคนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นต่อวรรณคดีอยุธยา โดยเฉพาะกวีในราชสำนักอันประกอบด้วย เจ้านาย ขุนนาง และคนสามัญซึ่งร่วมกันแต่งอย่างประกวดฝีมือ โดยที่สามารถสร้างงานอันมีคุณค่าแก่ผู้เสพในยุคสมัยของตน

งานประพันธ์เก่าแก่ที่นับถือกันว่าเป็นของคู่บ้านคู่เมือง เช่น มหาชาติคำหลวง ซึ่งขาดหายไปบางกัณฑ์ ก็ได้รับการแต่งซ่อมโดยครบถ้วน โดยที่ได้มีการแต่งฉบับร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก หรือที่เรียกว่ามหาชาติกลอนเทศน์ ขึ้นเป็นสำนวนภาษาของสมัยรัตนโกสินทร์ด้วยหลายสำนวน ยิ่งกว่านี้สมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งแต่งไม่จบและค้างไว้ตั้งแต่สมัยอยุธยาก็มาสำเร็จบริบูรณ์ด้วยความพากเพียรของสมเด็จฯกรมพระปรมานุชิตชิโนรสซึ่งทรงรับอาราธนาให้แต่งด้วย "อดสูดู

ไขยย กวีฤาแล้งแหล่งสยาม" แม้งานที่เรียกได้ว่าแต่งขึ้นใหม่ เช่น นิราศนรินทร์ และลิลิตเตลงพ่าย ก็ดูเหมือนจะได้เล็งเห็นกันว่าได้รับอิทธิพลของความคิด สำนวนโวหาร และขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีอยุธยาอยู่ไม่น้อย

อย่างไรก็ตามการสร้างสรรค์ทางศิลปวัฒนธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ไม่น่าจะเกิดขึ้นอย่างทุ่มเทด้วยเหตุผลเพียงแต่ต้องการอนุรักษ์ "ของเก่า" แต่น่าจะเกิดขึ้นด้วยความตระหนักในความจำเป็นที่จะเลือกเฟ้นสิ่งที่มีคุณค่า

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงไม่น่าจะเป็นเพียงการลอกเลียนวรรณคดีสมัยอยุธยาเท่านั้น แต่น่าจะเกิดขึ้นด้วยความตระหนักค่าและความคาดหมายซึ่งแนบแน่นกับชีวิต จึงเป็นสิ่งที่ตอบสนองต่อความต้องการของยุคสมัย โดยเฉพาะความต้องการทางสุนทรียภาพ ซึ่งอาจจะสัมพันธ์กับความต้องการทางวัฒนธรรมในส่วนอื่นด้วย เห็นได้ว่ามีปรากฏการณ์บางอย่าง เช่น เป็นครั้งแรกที่มีการแต่งรามเกียรติ์เป็นฉบับบริบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นบทละครนอกสำนวนแรกและสำนวนเดียวในประวัติวรรณคดีไทยที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์ขณะครองราชย์เพื่อนำออกแสดงโดยละครผู้หญิงของราชสำนัก

การสืบทอดแนวคิดและขนบวรรณศิลป์จากสมัยอยุธยาเป็นสิ่งที่น่าศึกษาในแง่ของการคงไว้และการปรับเปลี่ยน กวีสมัยรัตนโกสินทร์อาจยึดถือความสำเร็จและคุณค่าบางประการของวรรณคดีอยุธยาเป็นอุดมคติ พร้อม ๆ กับที่ได้เพิ่มเติมคุณค่าและแนวทางบางประการในยุคของตน ซึ่งเป็นผลของความเคลื่อนไหวของกระบวนการสร้าง-เสพวรรณคดีอันอาจสัมพันธ์กับความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคมวัฒนธรรมด้วยไม่มากก็น้อย

สิ่งที่น่าสนใจยิ่งอีกอย่างหนึ่งก็คือความเติบโตของวรรณคดีลายลักษณ์ซึ่งแพร่ไปในหมู่ทวยราษฎร์ ด้วยฉันทลักษณ์สำคัญคือกลอนอันพัฒนาอย่างรวดเร็วจากสมัยอยุธยาตอนปลาย มีกวีที่ยังชีพอยู่ด้วยการประพันธ์ในความอุปถัมภ์ของเจ้านายบ้าง และด้วยการแต่งกลอนขายแก่ชาวบ้านบ้าง เช่น สุนทรภู่ ผู้ได้ประพันธ์นิยายกลอนเรื่องพระอภัยมณี โดยผูกเรื่องขึ้นเองโดยมิได้แปลหรือแต่งจากตำนาน หรือนิทานเก่าแก่เรื่องใดเรื่องหนึ่งเช่นที่เป็นมาแต่ก่อน

จุดเริ่มที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือการใช้ภาษาร้อยแก้วในวรรณคดีที่แปลจากพงศาวดารของภาษาจีน และมอญ เช่น สามก๊ก และราชาธิราช เป็นการใช้ร้อยแก้วในฐานะเครื่องมือสื่อประสบการณ์เกี่ยวกับพฤติกรรมและชีวิตมนุษย์ ซึ่งให้ทั้งแง่คิดและแรงกระทบอารมณ์อย่างมีพลัง

เป็นที่ยอมรับว่าศิลปกรรมชั้นดีย่อมประกอบขึ้นด้วยรูปแบบและเนื้อหาที่ประสานกลมกลืนกันหรือกล่าวได้ว่า ผู้สร้างงานสามารถใช้รูปแบบที่เหมาะสมสร้างสัมฤทธิผลของการสื่อสาร ซึ่งจะเป็นปัจจัยอันสำคัญส่วนหนึ่งให้ตัวงานดำรงอยู่อย่างมีความหมาย จึงควรจะได้มีการศึกษาว่าโดยส่วนรวมแล้ววรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้สื่อสารอันประกอบด้วยโลกทรรศน์ และอารมณ์ความรู้สึกซึ่งกลั่นกรองจากประสบการณ์ชีวิตของยุคสมัยผ่านตัวสื่อคือภาษาซึ่งประกอบขึ้นด้วยความคาดหมายในสัมฤทธิผลของการสื่อสารอย่างไร ดังที่ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๕๑๓: ๑๑๐) ได้กล่าวว่า

> สิ่งสำคัญที่สุดที่ควรมีในวรรณคดีของชุมชนใดก็ตาม ก็คือความรู้สึกที่ซ่อนเร้นอยู่ในสำนึกของชนในสังคมนั้น ๆ ซึ่งผู้ประพันธ์ได้เผยออกมาให้คนที่มีสัญชานไม่ถึงระดับของผู้ประพันธ์ได้เกิดความรู้สึกร่วมไปด้วย

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความน่าสนใจอีกประการหนึ่ง ค่าที่ดำรงอยู่ในช่วงระหว่างความเป็นสมัยเก่าของสมัยอยุธยาและความเป็นสมัยใหม่ของปัจจุบันอันเป็นผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเนื่องจากการรับอารยธรรมตะวันตก นับเป็นช่วงเวลาที่อยู่ใกล้ชิดกับสมัยใหม่ แต่ก็มีความแตกต่างอยู่มาก สิ่งที่น่าสนใจก็คือ วรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังทรงคุณค่าและเป็นที่ชื่นชมของคนในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เหตุผลส่วนหนึ่งอาจเป็นความสืบเนื่องบางประการในสังคม การศึกษาวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอาจทำให้เข้าใจความรู้สึกนึกคิดไม่ใช่เฉพาะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่านั้น ยังอาจเข้าใจความเป็นมาของความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมของคนในสมัยปัจจุบันด้วย ดังที่อาจตั้งข้อสังเกตจากการศึกษาเรื่องขุนช้างขุนแผน ว่า

> ...อีกข้อหนึ่งที่เราอ่านออกมาจากขุนช้างขุนแผน ก็คือการขาดหลักในการปกครอง ทุกอย่างเป็นไปอย่างหลวม ๆ ซึ่งยังไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงไปนักในปัจจุบันเทียบได้กับความคิดของ

ราษฎร ชีวิตขึ้นอยู่กับการตัดสินเฉพาะขณะ ถ้าหากสังคมไทยในปัจจุบันมีความก้าวหน้าไปมาก เราอาจไม่เชื่อว่ามีการปกครองบ้านเมืองไทยอย่างที่เห็นในขุนช้างขุนแผนก็ได้ แต่เมื่อพิจารณาเหตุการณ์ทุกวันนี้ เราก็อ่านสารจากขุนช้างขุนแผนได้โดยสรุปว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่ขาดหลักการ (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ๒๕๑๗: ๔๐)

ประเด็นที่ว่าคนไทยทั้งอดีตและปัจจุบันเป็นคนที่ขาดหลักการหรือเป็นคนที่มีหลักการอันยืดหยุ่นได้นั้น เป็นสิ่งที่น่าสนใจศึกษาวิเคราะห์และโต้แย้งกันได้ แต่ข้อความข้างต้นนี้ได้แสดงว่าคนสมัยปัจจุบันสามารถทำความเข้าใจสารจากวรรณคดีในสมัยก่อนได้ด้วยปัจจัยส่วนหนึ่ง คือ ความเข้าใจในยุคสมัยของตัวเองนั่นเอง การสืบเนื่องของความคิดเห็น การแสดงออก และวิถีปฏิบัติของมนุษย์ในสังคม เป็นสิ่งที่เสฐียรโกเศศได้ให้อรรถาธิบายไว้ว่า

> เราทุกคนเกิดมาก็อยู่ในโลกแห่งธรรมชาติซึ่งเป็นโลกแห่งวัตถุ... แต่คนแม้เป็นสัตว์โลกอยู่ในโลกแห่งวัตถุแห่งธรรมชาติ คนยังเกิดอยู่ในโลกแห่งมนุษย์ด้วย โลกแห่งมนุษย์นี้ที่ทำคนให้มีจิตใจผิดแผกแปลกออกไปจากสัตว์ คือคนยังเกิดอยู่ในโลกแห่งความคิดเห็นและโลกแห่งสถาบัน คือโลกที่มีระเบียบแบบแผนสืบต่อกันมาเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี มีการสำสมความรู้เอาไว้ใช้ และมีนิสัยจรรยาความประพฤติอันได้อบรมกันมา สิ่งเหล่านี้คนแต่ก่อนได้สร้างสมก่อเป็นรากฐานไว้ให้สืบต่อกันทุกยุคทุกสมัยพอกพูนกันมาเป็นชั้น ๆ ด้วยการเสียสละและด้วยความขยันหมั่นเพียรของคนแต่ก่อนนับไม่ถ้วน (๒๕๑๕ค: ๕-๖)

ความตระหนักในความสืบต่อทางวัฒนธรรมเช่นนี้จึงไม่เพียงแต่ทำให้เข้าใจความเป็นมาและลักษณะเฉพาะของสังคมในยุคใดยุคหนึ่ง แต่อาจทำให้เข้าใจความสืบต่อสั่งสมของภูมิปัญญาและปฏิกิริยาทางอารมณ์ของคนในหลายยุคหลายสมัยที่เกิดขึ้นด้วยการเสียสละและความขยันหมั่นเพียรของคนเหล่านั้นที่จะสร้างสรรค์ เลือกเฟ้น รวมทั้งปรับเปลี่ยนและสร้างโลกแห่งความคิดและโลกแห่งสถาบันขึ้นให้เป็นประโยชน์ต่อชีวิตและสังคมให้มากที่สุด

อย่างไรก็ตามการที่วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงมีคุณค่าอยู่ในสมัยปัจจุบันไม่ได้เป็นเพราะเหตุผลในด้านการสืบต่อทางวัฒนธรรมเท่านั้น เพราะสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมได้เปลี่ยนแปลงไปไม่น้อยแล้ว คุณสมบัติสำคัญของวรรณคดีที่มีคุณค่าข้ามยุคสมัยน่าจะอยู่ที่คุณสมบัติทาง

ศิลปะที่บันทึกประสบการณ์อันลุ่มลึกของมนุษย์ ซึ่งสามารถให้สัมผัสทางปัญญาและอารมณ์อันตรึงใจมากกว่าการบันทึกข้อเท็จจริงทางสังคมเท่านั้น

กล่าวโดยสรุปวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสำคัญในแง่ที่อยู่ในช่วงที่สืบทอดความคิดและขนบวรรณศิลป์จากสมัยอยุธยา เพื่อสนองความต้องการในยุคสมัยของตน และได้มีการปรับเปลี่ยนและสร้างใหม่ขึ้นด้วย จึงน่าจะมีลักษณะเด่นบางประการซึ่งเป็นลักษณะของยุคนี้ โดยที่มีคุณสมบัติที่ยังมีความหมายในยุคต่อมาด้วยจนถึงปัจจุบันแม้ว่าสภาพสังคมและวัฒนธรรมจะได้เปลี่ยนแปลงไปมากแล้วก็ตาม

๒. <u>การศึกษาวรรณคดีในมิติทางประวัติศาสตร์</u>

การศึกษาวรรณคดีในมิติทางประวัติศาสตร์ มิใช่การศึกษาแต่เพียงว่าในแต่ละสมัยมีวรรณคดีเกิดขึ้นกี่เรื่อง ใครแต่ง แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดใด และกล่าวถึงอะไร ด้วยจุดมุ่งหมายเช่นไรเท่านั้น แต่เป็นการศึกษาอย่างมีระบบ ด้วยความตระหนักในการสืบต่อของขนบวรรณศิลป์ในการสร้างงานในแต่ละยุคซึ่งสัมพันธ์กับบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่อาจจะผิดแผกกันไป จุดมุ่งหมายสำคัญของประวัติวรรณคดีก็คือการเข้าถึงคุณค่าของวรรณคดีในยุคต่าง ๆ หรือในยุคหนึ่ง ๆ ว่าดำรงอยู่อย่างไร และเพราะเหตุไร

ในทางปฏิบัติกวีไทยได้ศึกษางานในยุคก่อนสมัยของตนอยู่เสมอ การแต่งเลียนกวีโบราณโดยที่ยังคงแสดงลักษณะเฉพาะของตนอยู่ได้ นับเป็นความสำเร็จอันเนื่องจากความเข้าถึงงานยุคก่อนอย่างแท้จริง การเลียนนั้นจึงไม่ใช่การลอกเลียน แต่เป็นผลของการเรียนรู้อย่างละเอียดอ่อน การเรียนรู้เช่นนี้มักขึ้นอยู่กับความพอใจเฉพาะบุคคล และส่วนใหญ่แล้วกวีไทยมักอาศัยการเรียนรู้เช่นนี้มากกว่าการศึกษาตำราทางฉันทลักษณ์หรือประพันธศาสตร์โดยตรง การศึกษางานประพันธ์ต่างสมัยจึงเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งของพัฒนาการในวรรณคดีไทยและเป็นสิ่งสำคัญในกระบวนการสร้างงาน

อย่างไรก็ตามการศึกษาประวัติวรรณคดีซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของวรรณคดีศึกษานั้น นับว่ายังเป็นสิ่งใหม่ของประเทศไทย ดังที่ วิทย์ ศิวะศริยานนท์ ได้กล่าวไว้ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ เมื่อ

ตีพิมพ์วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์เป็นครั้งแรกว่า

> ...เรายังไม่มีแม้ประวัติวรรณคดีไทยที่แท้จริงเลยสักเล่มเดียว ประวัติวรรณคดีไทยที่แท้จริงไม่ใช่บัญชีชื่อนักประพันธ์และนิพนธ์ที่แต่งขึ้น หากเป็นความเรียงที่มีทำนองแต่งเป็นวรรณคดีในตัวเองด้วย ซึ่งแสดงวิวัฒนาการของชาติในด้านวรรณคดีตั้งแต่ครั้งนั้นจนสมัยปัจจุบันอย่างละเอียด ประวัติวรรณคดีที่แท้จริงจะต้องแสดงให้เห็นสายสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีและกวียุคต่าง ๆ ชี้ให้เห็นสภาพการณ์ด้านหลังของนิพนธ์ (background) และเครื่องแวดล้อมที่ทำให้เกิดนิพนธ์ขึ้น ทั้งต้องวิพากษ์คุณค่าของนิพนธ์ด้วย โดยระลึกอยู่เสมอว่านิพนธ์นั้น ๆ เป็นผลิตผลแห่งยุคนั้น (๒๕๓๑: ๑๔๗)

ดังนั้นส่วนสำคัญที่จะยังให้การศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติบรรลุผลก็คือ "การเลือกเฟ้น การจัดระบบ การให้น้ำหนักความสำคัญ และการวินิจฉัยคุณค่า" และจำเป็นต้องหาเอกภาพของยุคจากงานอันหลากหลาย ซึ่ง "มิใช่การบิดเบือนความจริง แต่เป็นเรื่องของการจัดลำดับความสำคัญและการเฟ้นหาลักษณะร่วม (common characteristics) ของวรรณกรรมต่าง ๆ ในยุคนั้น" (เจตนา นาควัชระ ๒๕๑๔: ๔) เสียก่อน จึงจะสามารถอธิบาย "สายสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีและกวียุคต่าง ๆ" ได้ชัดเจน

ด้วยเหตุที่ประวัติวรรณคดีเป็นการศึกษาวรรณคดีในยุคหนึ่งหรือหลายยุคจนเข้าใจลักษณะรวมของงานประพันธ์ หรือลักษณะผิดแผกซึ่งเกิดขึ้นด้วยปัจจัยต่าง ๆ การศึกษาประวัติวรรณคดีจึงอาจเป็นที่มาของทฤษฎีวรรณคดีก็ได้ (เจตนา เรื่องเดียวกัน: ๓๓) และเนื่องจากผู้ศึกษาจำเป็นต้องศึกษาวรรณคดีในเชิงวิจารณ์ด้วยก็จำเป็นต้องอาศัยทฤษฎีวรรณคดีที่เหมาะสมในการศึกษา ดังนั้นประวัติวรรณคดี วรรณคดีวิจารณ์ และทฤษฎีวรรณคดีจึงไม่อาจแยกจากกันได้ในเชิงปฏิบัติ (Wellek and Warren 1970: 39)

เนื่องจากงานประพันธ์ย่อมประกอบด้วยลักษณะทั่วไปและลักษณะเฉพาะ ลักษณะเฉพาะนั้นอาจเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายประการ เช่น ลักษณะเฉพาะของผู้แต่งและ/หรือลักษณะเฉพาะของสังคมซึ่งขึ้นอยู่กับเวลา (ยุคสมัย) และถิ่นที่ การศึกษาบริบทของตัวงานจึงมีความสำคัญในการศึกษาประวัติวรรณคดีไม่น้อยไปกว่าการวิจารณ์เฉพาะชิ้นงาน โดยเฉพาะวรรณคดีในยุคเก่าซึ่งห่าง

ไกลจากผู้ศึกษามาก ในตะวันตกประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ได้มีแนวการศึกษาที่เรียกว่าประวัติ นิยม (historicism) ซึ่งพยายามยึดทัศนคติและจิตใจของยุคที่วรรณคดีนั้นถือกำเนิดขึ้นมาเป็น หลักโดยไม่พยายามนำทัศนะในสมัยของผู้ศึกษาเข้าไปสอดแทรก แนวทางนี้ได้พัฒนาไปเป็นทฤษฎีที่ มุ่งสร้างความมุ่งหมายของผู้แต่งขึ้นมาใหม่ตามที่เชื่อว่าน่าจะเป็น และถือเป็นเป้าหมายสำคัญของ ประวัติวรรณคดี ถือว่าแต่ละยุคมีเอกภาพในการแสดงออกในแบบเฉพาะของตน นำไปสู่การยึด มาตรฐานการวิจารณ์เฉพาะยุคโดยไม่สนใจความสัมพันธ์กับยุคอื่น แนวการศึกษาเช่นนี้จึงทำให้ เกิดการละเลยต่อการวิจารณ์และทำให้ประวัติวรรณคดีกลายเป็นเรื่องแตกแยกกระจัดกระจายไป (Wellek and Warren Ibid.: 40-42)

เรอเน่ เวลเลค และออสติน วอร์เรน (Ibid.: 42-43) มีความเห็นว่าการยึด ความมุ่งหมายของผู้แต่งเป็นประเด็นหลักของประวัติวรรณคดีเช่นนี้เป็นข้อผิดพลาด เพราะความ หมายของงานและความมุ่งหมายไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ผู้อ่านในสมัยปัจจุบันไม่จำเป็นต้องกำจัดความ คิดเห็นและความรู้สึกของตน และอาจตีความใหม่ต่องานประพันธ์ได้ นักวิจารณ์มีอภิสิทธิ์ในการ ประเมินใหม่ (re-evaluate) ต่ออดีตในแง่มุมของความต้องการของยุคปัจจุบัน และอาจต้อง พิจารณางานนั้นด้วยทัศนะของสมัยที่สาม หรือมิฉะนั้นก็ต้องสำรวจประวัติทั้งหมดของการตีความและ การประเมินค่าที่มีต่องานแต่ละชิ้นซึ่งจะนำมาสู่ความหมายทั้งหมด ดังนี้จึงควรใช้ทัศนะที่เรียกว่า perspectivism คือ "การวินิจฉัยคุณค่าจากหลาย ๆ ด้าน" (เจตนา นาควัชระ ๒๕๒๕: ๓๓) ซึ่งสามารถอ้างถึงคุณค่าของงานศิลปะในแง่มุมของยุคที่ให้กำเนิด และในแง่มุมของยุคสมัยทั้งหมด ที่สืบมาด้วย

เวลเลค และวอร์เรน ให้คำอธิบายว่า "perspectivism หมายความว่าเราได้ ตระหนักว่ามีกวีนิพนธ์หรือวรรณคดี ซึ่งมีความเป็นไปได้เต็มที่ที่จะเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไป และ สามารถเปรียบเทียบกันได้ทุกยุคสมัย" ในความคิดนี้วรรณคดีจึงไม่ใช่ทั้งงานที่มีลักษณะไม่ซ้ำแบบ ใครเลย และไม่ใช่งานที่ปิดบังอยู่ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง หรืองานที่เป็นอย่างเดียวกันทั้งหมด โดยปราศจากการยืดหยุ่นและถือว่าเป็นลักษณะอุดมคติอย่างสัมบูรณ์ แต่เป็นงานที่มีความหมายผัน แปรไปได้ตามทัศนะและการสัมผัสของผู้รับและนำมาศึกษาเทียบเคียงกัน ทั้งนี้ก็ตรงกับมโนทัศน์ที่ว่า "งานที่ยิ่งใหญ่คืองานที่ส่งสาส์นมายังผู้อ่านข้ามยุคข้ามสมัยได้ และเป็นงานที่ตีความได้ไม่รู้จบ" (เจตนา นาควัชระ: ๓๑ อ้างถึง David Daiches 1969)

ในเมื่อการศึกษาวรรณคดีในมิติทางประวัติศาสตร์นั้นจำเป็นต้องใช้ระเบียบวิธีทางวรรณคดีวิจารณ์ด้วย เพื่อจะตีความวรรณคดีที่อยู่ห่างจากสมัยปัจจุบัน ผู้ศึกษาย่อมหลีกเลี่ยงการเผชิญกับ "ความเป็นอื่น" ของงานนั้นไม่ได้ ฮันส์ โรเบิร์ต เยาส์ (Huns Robert Jauss) นักวิจารณ์ที่เน้นบทบาทของผู้อ่าน เห็นว่าการเข้าถึงลักษณะทางสุนทรียะของตัวงานประพันธ์ เป็นหนทางเดียวเท่านั้นที่จะทำให้ความเข้าใจศิลปะในมิติทางประวัติศาสตร์ข้ามระยะห่างของเวลานั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เนื่องจากการตีความวรรณคดีนั้นแตกต่างจากการตีความในลักษณะอื่น เช่น กฎหมายหรือเทววิทยา แต่สัญชานหรือการรับรู้ทางสุนทรียะ (aesthetic perception) เพียงอย่างเดียว ก็ยังไม่อาจทำให้ตีความงานได้ ผู้อ่านจำเป็นต้องสร้างการอ่านในมิติประวัติศาสตร์ขึ้นใหม่ เพื่อป้องกันมิให้อคติและความคาดหมายของผู้อ่านในปัจจุบันเข้าไปกลมกลืมกับความหมายของงานอย่างไร้เหตุผล ทั้งนี้จำเป็นต้องเสาะหาว่างานนั้นเป็นคำตอบแก่คำถามเช่นไรในยุคของการสร้างงาน โดยต้องระลึกไว้ด้วยว่างานประพันธ์ย่อมเป็นคำตอบแก่ความคาดหวังต่อความหมายตามขนบวรรณศิลป์ที่มีอยู่แล้วในยุคนั้น การตีความเช่นนี้จะไม่เป็นการย้อนรอยสู่แนวประวัตินิยม (historicism) ก็ด้วยผู้อ่านจะต้องถามตัวเองว่างานประพันธ์นั้นกล่าวอะไรแก่ตน และตนกล่าวอะไรแก่งานนั้นด้วย ซึ่งก็คือต้องอธิบายได้ว่างานนั้นมีความหมายต่อสมัยปัจจุบันอย่างไร (Jauss in Hernadi ed. 1981: 142-143) ดังนั้น หน้าที่ส่วนหนึ่งของนักวิจารณ์ที่เกี่ยวกับประวัติวรรณคดี ก็คือ "การรักษาวรรณคดีในอดีตไว้เป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ปัจจุบัน" (Graham Hough ๒๕๓๒: ๕)

เจตนา นาควัชระ ได้ให้ข้อคิดว่า การเขียนประวัติวรรณคดีเป็นงานที่ไม่รู้จบ และประวัติวรรณคดีน่าจะเกิดขึ้นด้วยกรอบโครงที่เป็นอุดมคติที่ผู้เขียนตั้งไว้ว่าจะเสนอภาพรวมของงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ในลักษณะใด "ประวัติวรรณคดีในอุดมคติ จึงเป็นกระบวนการทางปัญญาที่กระตุ้นให้เราตั้งคำถามบางประการแก่ตนเองและพยายามแสวงหาคำตอบจากการตีความ วิเคราะห์ และวิจารณ์ข้อมูลที่เป็นตัววรรณกรรม และข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่อง" (๒๕๓๒: ๒๔๘-๒๔๙)

การศึกษาประวัติวรรณคดีจึงเป็นการกระทำด้วยความสำนึกในคุณค่าของการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ ซึ่งยังมีความหมายอยู่ในยุคปัจจุบัน ดังที่อาจกล่าวได้ว่า "...วรรณคดีเป็นทั้งอดีตและปัจจุบันในขณะเดียวกัน ...(วรรณกรรม) เป็นสิ่งที่มีชีวิตอยู่เสมอ ...สามารถเปิดทางอันไม่

มีที่สิ้นสุดให้แก่อารยชนเพื่อให้ได้รับแรงกระตุ้นในเชิงสุนทรียะและในเชิงจริยธรรม" (Gustave Lanson อ้างถึงใน เจตนา นาควัชระ เรื่องเดียวกัน: ๓๐๖)

เจตนา นาควัชระ ได้ให้ข้อคิดเห็นในเชิงสรุปอันเป็นประโยชน์ไว้ว่า

> ...การศึกษาวรรณคดีในมิติของประวัติศาสตร์เอื้อต่อการรวบรวมข้อมูลที่เป็นไปได้ทั้งกว้างและทั้งลึก เอื้อต่อการสั่งสมประสบการณ์ในการอ่านบนรากฐานของข้อมูลซึ่งแม้จะมีลักษณะ "เป็นอื่น" อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ตาม แต่การวิเคราะห์ 'ความเป็นอื่น' นี้สามารถกระทำได้อย่างมีแบบแผนและมีระบบมากกว่าสิ่งที่เกิดขึ้นใกล้ตัวในปัจจุบันหรือสิ่งที่เราคาดหวังว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต (๒๕๓๒: ๒๐๑)

เนื่องจากการศึกษาวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น น่าจะกระทำด้วยลักษณะของการศึกษาประวัติวรรณคดีดังกล่าวมาแล้ว วิทยานิพนธ์นี้จึงจะได้ศึกษาการดำรงอยู่ (mode of existence) และคุณค่า (values) ของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งในแง่ที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม และคุณค่าภายในของตัวงานในฐานะศิลปกรรม ซึ่งอาจจะไม่ใช่คุณค่าอันเป็นลักษณะเฉพาะที่ผูกติดกับยุคสมัยเท่านั้น นอกจากนี้ยังจะได้ศึกษาการประเมินค่าที่มีต่องานยุคนี้ในช่วงเวลาต่อมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

<u>วัตถุประสงค์ของการวิจัย</u>

เพื่อศึกษาภาพรวมของคุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<u>ขอบเขตของการวิจัย</u>

การวิจัยนี้กำหนดขอบเขตที่การศึกษางานประพันธ์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งงานที่สืบทอดและปรับเปลี่ยนความคิดและขนบวรรณศิลป์จากสมัยอยุธยา และงานที่อาจจะเป็นนวลักษณ์ของสมัย เพื่อให้ได้เห็นภาพรวมและลักษณะร่วมของงานในยุคนี้ ที่ตอบสนองความคาดหวังในบริบทของ

การสร้างงาน ตลอดจนความเคลื่อนไหวที่สำคัญในกระบวนการสร้าง-เสพวรรณคดีของสมัยที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมวัฒนธรรม ในส่วนที่มุ่งวิเคราะห์คุณสมบัติของงานที่ยังทรงคุณค่าและมีความหมายอยู่ในปัจจุบัน จะเน้นการศึกษางานที่ถือว่าเป็นชิ้นเอกของสมัยในประเภทต่างๆกัน ๑๐ เรื่อง คือ นิราศนรินทร์ นิราศภูเขาทอง อิเหนา และสังข์ทองพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี ลิลิตเตลงพ่าย สมุทรโฆษคำฉันท์ภาคปลาย ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก และปฐมสมโพธิกถา รวมทั้งทัศนะที่มีต่องานเหล่านี้ในสมัยต่อมา

ในวิทยานิพนธ์นี้มีศัพท์วิชาการบางคำซึ่งยังไม่ได้ใช้กันอย่างแพร่หลาย เมื่ออภิปรายในประเด็นความที่เกี่ยวข้องพาดพิงถึงเป็นครั้งแรก จะได้กล่าวถึงความหมายของศัพท์เหล่านี้ไว้และจัดทำคำอธิบายโดยสังเขปไว้ในภาคผนวกด้วย

วิธีดำเนินการวิจัย

๑. รวบรวมข้อมูล คือ ตัวบทประพันธ์ และข้อมูลอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น ขนบทางวรรณศิลป์ ประเพณีการสร้าง-เสพวรรณคดีในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ ความรู้เกี่ยวกับผู้แต่ง และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญ

๒. ตีความ วิเคราะห์วิจารณ์ข้อมูล

๓. สรุปผลการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑. จะได้เห็นภาพรวมของคุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔)

๒. จะมีผลสืบเนื่องต่อวรรณคดีศึกษาในประเทศไทยในด้านลักษณะเด่นและวิวัฒนาการของวรรณคดีไทย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย